

Megkésett szabadság

ÚJ IRODALMI ÉS MŰVELŐDÉSI LAPOKRÓL

Tavaly hat új irodalmi és művelődési lap bújt elő, ha nem is a földből, de meglehetősen mélyről. Kettő még csak a próbaszámig ért el; kísérje őket szerencse és bizodalom. Viszont a *Hitel*, a *Kapu*, a *Liget*, a *Tekintet* kétségtelenül gyökeret eresztett a szellemi életben. Húszra kerekedett velük a folyamatosan működő hazai magyar irodalmi és művelődési közlönyök sora. Igaz, a belső összetevők és arányok különböznek. Független irodalmi, társadalmi, kritikai lap - áll a *Hitel* élén. Független kulturális és közéleti folyóirat - ez a *Kapu* névjegye. Irodalmi és ökológiai folyóirat - vallja magáról a *Liget*. Kulturális szemle - tudhatjuk meg a *Tekintet*ről. Nem mellékes az sem, hogy a *Hitel* kéthetente, a *Kapu* havonta, a *Liget* negyedévente, a *Tekintet* kéthavonta jelenik meg. Erdemi újdonságra mégis az alapítók és a kiadók körében bukkanhatunk. A *Hitel*t - Csoóri Sándor és Bíró Zoltán vezetésével - független szerkesztőség és az Isis Kiszövetség Eötvös Kiadója jegyzi. A *Kapu* Brády Zoltán főszerkesztő személyéhez kötődik, ugyanakkor kapcsolatot tart az Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalattal és a Kultúra Külkereskedelmi Vállalattal. A *Liget* felelős szerkesztője Levendel Júlia és Horgas Béla, társadalmi és anyagi védnöke a Hazafias Népfront Család- és Nemzeti Tanácsa, az MTA-Soros-alapítvány és a Nyírfa Környezetvédelmi Kiszövetség. Mindnél szövevényesebb a *Tekintet* háttere: Ördögh Szilveszter szerkeszti, amúgy a Magyar Eszperantó Szövetség folyóirata, a *Világ és Nyelvo* jogutódja, készül az Állami Ifjúsági és Sporthivatal, az Országos Béketanács, a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja irodalmi szakosztálya, az Állami Könyvtérkezesítő Vállalat, a Badacsonyi Állami Gazdaság támogatásával. Eddig csak az állam központi és megyei szervei tartottak, tarthattak fenn irodalmi és művelődési lapokat. Kiváltságuk az 1988. májusi országos pártértekezlet nyomán tört meg. Így hát a szellemi, társadalmi, anyagi társulások új formái átmeneti állapotot mutatnak, végül is a kényszerű egyfésélyből a természetes sokféleségbe. Más is kifejeznek, jelesül az olykor meghökkentő esetlegességet. Hiába kerülgetnénk, itt-ott bizony az alkalmi gründolást érzjük tetten. Nem csodálkozhatunk rajta. Az állam akkor mondott le tüzzel-vassal óvott kiváltságáról a művelődés világában, mikor a szabad kezdeményezések fölkarolására már nem futotta erejéből. Ez a szabadság ilyenformán magára hagyott, megkésett szabadság lett.

Késése, megkésettége elsősorban mégsem a szegényesre fordult körülményekben, hanem a nélküle keletkezett hiányban érzékelhető. „Magyarországon negyven év óta most először indul spontán kezdeményezésre lap... A műhelyhiány mára szinte fölmérhetetlen károkat okozott, a szellemi züllesztést minden nemzedék megsínyli” - állapítja meg a *Liget* Beköszöntőjében Levendel Júlia. Sokban hasonlóan fogalmaz a *Hitel* nyitó esszében Csoóri Sándor: „...a nemzet idestova fél évszázada megint nem tud közel férközni saját igazságaihoz, botlásai természetéhez és saját akarattáviszához. Ha van történelmi föladata egy most induló lapnak, a legsürgősebb épp ez lehet, hogy ennek a kóros tehetetlenségnek az okait kiderítse”. Persze, a késés és a hiány nem szándékon múltott. „Húsz évvel ezelőtt *Eszmélet* címmel akartunk lapot - folytatja Levendel Júlia. - ...A *Liget* is újraindul... 1986 tavaszán ugyanis 10 000 példányban megjelent - vagyis éppen hogy nem

jelent meg az újságárusoknál, mert a terjesztés előtt betöltötték." Csoóri Sándor is hosszú vajúdást emleget: „Tíz évnek s egy csöndesen lezajló hatalomváltásnak kellett elmúlnia ahhoz, hogy a *Hitel* első száma most végre napvilágot láthasson.” Tíz, húsz, negyven év: a szálak az egyeduralom szorosabb-lazább szakaszaihoz nyúlnak vissza. Csoóri Sándor és a *Hitel* kérelmezői, köztük még Illyés Gyula sejtették is, hogy „...a hatalmon lévő elit nem sieti el az »adakozást«, egyrészt mert a lapkérők zömét a népi-nemzeti radikalizmus képviselőjének tekinti, ...másrészt azért nem, mert van olyan okos, hogy tudja: a rendszereket a mi térfelünkön nem politikai erők szokták megdönteni, hanem a kultúrában fölhalmozódó erők”. Levendel Júlia jellemzése a tervezett *Eszmélet* és az első *Liget* elnémitőiről: „A centralizált kultúrpolitika keményen megakadályozta a műhelyek létrejöttét, s még a kinevezett, pártirányítással működő, de karakteresebb orgánumokat is szétzúzta.” Ebben a közegben egyedül a hatalomhoz lehetett és kellett igazodni. Még annak a szikár önmeghatározásnak is ez a sarokpontja, mely a *Kapu* függetlenségét vázolja Brády Zoltán „Tisztelt Olvasó” kezdetű nyílt levelében: „Függetlenek vagyunk. Ez azt jelenti, hogy a szerkesztőség nézetei tükröződnek a megjelent írásokban... Elvünk, hogy nem a hatalmat, hanem az olvasót szolgáljuk.” Önerdekű, öncélú, önmagába zárkózó hatalom képét villantják föl ezek a vonások. Olyan hatalomét, melynek lényege nem a történelmi folytonosság kibontakoztatásában, hanem inkább a folytonos külső-belső egyensúlyozásban nyilatkozott meg, ezért nem tűrte a függetlenséget és a sokféleséget, ezért építette ki a központi irányítás és ellenőrzés rendszerét. Nézzük most ezt az irodalmi és művelődési lapok síkján. Leszámítva az 1935-től szívósan megőrzött katolikus *Vigiliát* és az 1976-ban engedélyezett református *Confessiot*, a hatalom ezért szüntette meg 1948-ban a szociáldemokrata-modernista *Kortársat* és a polgári-modernista *Újholdat*, 1949-ben a népi-nemzeti és hagyományosabb *Választ*, majd ezért kellett négy évtizedet várni a „csöndben lezajló hatalomváltásig” és az új független lapokig. Félreértés ne essék, mindez igazában csak másodsorban vált tartalmi kérdéssé. Az önerdekű és öncélú központosítás korszakában nem általában a jó lapok hiányoztak, hanem a nem közvetlen irányítás és ellenőrzés szorítottatott ki. E természetellenes rendszer aztán önmagát is sorvasztotta. Elég volt akár a legapróbb egyensúlyzavar a hatalom csúcsain, lefelé hatolva megtorpantotta akár a legnagyobb igényű lap folytonosságát is: például az *Alföldét* és a *Jelenkorét* 1964-ben, az *Élet és Irodalomét* 1968-ban, a *Kritikáét* 1972-ben, az új *Kortársét* 1974-ben, a *Mozgó Világét* 1983-ban és 1986-ban, a *Tiszatájét* 1986-ban. Fő közüliük egyik-másik meghaladta is az addigi szintet, a rendszer torz működési elvét ezzel nem cáfolta. Itt a spontaneitás, az önállóság, a függetlenség maga minősítettett idegennek, veszélyesnek, ellenzékinek, sőt ellenségnek. Részletekben és ideiglenesen lehetett erről is, arról is kivétel tenni, egyezkedni, együttműködni, de a központosított hivatalosság mellett a függetlenség mint folyamatosan fejlődő egész nem létezhetett. Negyven év „műhelyhiánya”, tágasabban szabadság hiánya így értendő.

Erre utal a *Hitel* nyitó esszéje, *A visszaszerzés reménye* is, épp a hiány oldaláról. „Az a véletlenszerűen kialakult helyzet, hogy a *Hitel* szerkesztői és belső munkatársai olyan írók, irodalmárok, értelmiségiek, akik hosszú időn át büntetett előéletű alakjai voltak a hivatalos szellemi életnek, finoman ugyan jelez valamit, de nem dönthet el és nem határozhat meg semmit.” Nem irányzatok küzdelméről, helyzetéről, helyzetváltozásáról van tehát szó. Megerősíti ezt a *Liget Beköszöntője* is: „Ma jobban tudjuk, hogy mit akarunk, kik vagyunk, holott fellépésünket nem könnyíti-egyszerűsíti közös világnézet vagy nemzedéki összetartozás.” Valóban, a régóta elképzelt *Hitel* és *Liget* szerzői körét nem zárt eszmei vagy művészi azonosság fogta egybe, hanem a helyzet azonossága: különböző eszmei és művészi törekvésüket semmilyen független szellemi műhelyben sem érvényesíthették. Közös lépéseik ezért előbb az együttes függetlenség szabadságát célozták, hogy majd a „visszaszerzett” szabadságban felnövekedhessen a sokféle függetlenség. Névsoraik sűrűn találkoztak, találkoznak. Mindkét lapban otthonos többek közt Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Horgas Béla, Kodolányi Gyula, Rába György, Szepesi Attila. Nyilván a „visszaszerzés” tisztaságának jegyében fontos emberei az induló *Hitel*nek magának is a „népi-nemzeti radikalizmus képviselői”, Bíró Zoltán, Benda Kálmán, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Csurka István, Czákó Gábor, Fekete Gyula, Für Lajos, Ratkó József mellett a polgári-európeér gondolkodás radikálisai és kivá-

lóságai, **Eörsi István**, Esterházy Péter, Konrád György, Mészöly Miklós, Orbán Ottó, Rába György, hogy a nagy elődökre, Bibó Istvánon és Hamvas Bélán kívül ne is hivatkozzunk. De a függetlenség szabadságát senki sem óhajta öncélúan és öncélúnak. A „visszaszerzés reményét” és munkáját az egyfélétség ellenében a többféleség, a rész ellenében az egész, a pillanatnyiság ellenében a teljesség szolgálatára táplálja. „Ma szinte az egész magyar társadalom mozgásba lendült... Külön csoportok, egyesületek, független érdekközösségek alakulnak, hogy a hosszú időn át tagolatlanul szürkellő országot, a jó megosztottság elve alapján, fölélénkítsék. Mintha egy előre betervezett idő jött volna el közénk: a felülvizsgálat, az erkölcsi revízió és visszaszerzés ideje” - fejtegeti a *Hitel* újtjelző írása. Összecsend vele a *Liget* is, a függetlenség sajátos fölfogásával egyetemben: „Az ökológia számunkra nemcsak tudomány, hanem az érzékenység formálója is, áthatja gondolkodásunkat és erkölcsünket. Új belátása az ősrégi tudásnak, hogy minden együtt, egységben működik. Meggyőződésünk, hogy a *Liget* akkor lehet érték- és mértékteremtő, ha nem kapkod naprakész válaszkért, de nem is emigrál a jelenből”. A *Kapu* nyílt levele is a megcsonkított egység újrateljesítését tűzi célul: „E független folyóiratot a világ magyarságának is szánjuk... Az elmúlt évtizedekben »elszakadt« az olvasó a mai irodalomtól. Szeretnénk hinni abban, hogy megújuló hazánk friss szellemi alkotásai ismét olvasásra serkentik a magyarul tudókat.” Lám, a szellemi függetlenség kirekesztett szabadsága a kirekesztés nélküli szabadság teljességére esküszik. Ha pedig cselekvő szerepre jut, a szellemi, lelkiismereti, erkölcsi, társadalmi, nemzeti teljesség kifejezését, tudatosítását vállalja és valósítja meg. Lehetőségét és dolgát persze a megkésztettséghez szabja, együtt igyekezőt tenni a vissza- és előreható folytonosság alapozásának. A *Hitel*, a *Kapu*, a *Liget* vállalkozásához ebben a *Tekintet* is csatlakozik, noha pályája (1988 elején, a „csöndes hatalomváltás” előtt vette át Ördögh Szilveszter) a hivatalosság „térfeléről” közeledett a függetlenséghez. Műfajokban és belső arányokban mindez azt eredményezi, hogy a lapokban nem a hagyományos szépirodalom, a vers és az elbeszélés uralkodik, hanem - jobb szó híján - a közírói alkotások változatos sora, az esszé és az emlékezés, a vitairat és a helyzetelemzés, a dokumentum és a jegyzet. Tárgyi értelemben a folytonosság visszaállításának szándéka főleg a közelmúltra, a társadalom és a nemzet sorsfordító eseményeire figyel, az első világháborútól a századvég európai egysége föltételeinek vizsgálatáig.

Most, 1989 februárjában inkább azok a mozgások és változások rajzolódnak ki, melyekkel az új lapok kölcsönösségben állnak. Világos, hogy a maguk módján a szellemi, társadalmi, politikai pluralizmus szülőttei és úttörői. Szerepüket minden bizonnyal két ágon töltik majd be. Saját eszmei és művészi arculatukat következetesebbre és gazdagabbra alakítván, az irodalmi és művelődési lapok egész csoportjának további önállóságát is meggyorsíthatják. Kölcsönösség ez is, régi-új útja a szellem, az irodalom természetes és termékeny életének.